اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د ګل پاچا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان مخ

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف دري مدرسي 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

دپلار له مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دهغه په هرنا چاپ شوی اثربانديې چه وروسته ترديې راوځي يوڅه وليکې.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې نوميږي ځو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغونديې يوه سړي ته چه په دين بانديې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب بانديې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او ځلويښت کاله ئې پديې لاره کښې په ځيړنو او مطالعو تيرکړي وي، څه ليکل اسانه کارندی.
په حقيقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغاز ګڼل کيږي. بيا هم دغه ځوکرښې ديوه متجسس او دهغه دپيرو په حيث چه دځوی ولی ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګريې ده ليکم.
ځلويښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شو چه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پريښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او ځو تکميل يانا تکميل واړه او غټې ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتيب داخبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعری او ليکوالی ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډيرو تجربو او علمي ذخيرو سره بېرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
دا کتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزيارت له اداکولو نه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په ليکوپيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپای ته رسيدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۶) .
پدې اساس عالم الغيب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست او مرګ سره له اذله يوله بله تړلی او ملګری کړي و.
دا کتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل و مګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخو باندی ځينې علامې ايښی وې اوله ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړی او بيائې بيرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلوميږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وی چون کتاب اصلاً تحليلی ليکل شو ی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخيستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری يا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.
دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بيا غور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له يوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
مادکتاب په تدوين او نقلولو کښې ځانته دهيڅ راز مداخلې، تصرف يا لاس وهنې حق ورنکړ او يوائې مې داصلي نسخې له مخې نه يوبل نقل تهيه کړ.
علاوه ددې کتاب دآيتونوله تطبيق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ايتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآيتونو حروف هم په قرآني تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څيړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ايمان.
۴- داسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
٦- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
٧- دظلم مخنيوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکيت او مالی سياست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غايه او اغيزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١۴- شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق.
١۵- دصوفيانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طريقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه.
١٩- متکلمين او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څيړل شويدی هغه آيتونه او احاديث هم ورسره يوځای بيان شويدی چه دهمدې مطلب يا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بيا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسيمولو دپاره دحضرت محمد (ص) ديارانو، اصحابو او نوروا قعی پيروانو په لنډې پېژندنې سربيره دهغوی دهر يوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحيات په مختلفو مراحلو کښې څيړل شوی دی ترڅو پدې ترتيب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ايمان يا بې ايمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پيغمبر حضرت محمد(ص) اونورويارانوئې ويلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبيق کړيدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سليس، روان او عام فهمه ليکل شوی تر ټولو زيات د عامو خلکو د پاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دين په اصلي ماهيت او واقعيت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هر څه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی د خپل دين د مزيت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه ليکل شوی اکثراً په فرايضو او واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندی ليکل شوي.

ځيني کتابونه داسې هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډېر لږ خلک يا يو اځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بېخبري او ناخبري شايد چه ډېر دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې دهغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه د خپل متن د هرې موضوع د پاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه د دې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعي وجايبو او تکاليفو يادصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يو لړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسيله دوی پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او يا ئې نه و پيژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظايف او مکلفيتونه دي چه په ټودې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې ميني او همدرې ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب د بحث او خيړنې اساسي محور تشکيلوی.

دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعي وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يو ه مسلمانا ود اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی د فرايضو او واجباتو سره يو ځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يو اځې مونځ د ديندارۍ دليل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هر بنده سره دهغه داجتماعي روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد دژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يو اځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او داثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يو اځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کيږي د اسلام دين چه د بشر د سعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی دژوندانه په ټولو امورو باندې کنټرول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتيب او ښه صورت سره د ډېرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او د ښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام د خپلو پيروانو د اداري او سياسي تنظيم او سمون د پاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري د پاره وضع شويدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوداکتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هرعصرکښې دخپلو پيروانو ددغوضرورتونو او احتياجاتو داساساتو اوکلياتو ډېرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر والفاظوکښې داسې اشاره کړېده:

((هغه سياسی جامعه چه اسلام دحضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت اوپه نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))

دسياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسی په واقعي مفهوم او ددغه اصل دريښو اونيلو په وده اوانکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت اوپه څه ترتيب مينځ ته راغله داکتاب ډېره ښه رڼا اچوي اودغه پديده دنورو پيغمبرانو او په تېره بيا داسلام دپيغمبر اواسلامي دورې دنهضت مولود او محصول ګڼي اولدغه رهګذره کله چه داکتاب داسلامي صدر دجامعی اساسات څېړي او مطالعه کوي ددغې جامعې دجوړونکويعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بيا کله چه ددغې جامعې دافرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی اودجامعې ماهيت اوساختماني شکل اوحالت څېړي.

يعنې د جامعې څېره اوعکس دهغې دافرادو په څېروکښې ګوري او دافرادو څېرې اوعکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يودبل ممثل، معرف او ممد وي دجامعې او جوړونکو ماهيت اوخاصيت يوشي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي اومينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده اوپه اتوماتيکي ډول دهغې حقيقي او واقعي ديموکراسی دپاره ښه زمينه آماده کوي چه داسلام دصدر جامعه ئې بهترين مثال و.

دافرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول اوساتل او ددواړوخواو دحقوقو، منافعو او آزاديوترمينځ دتوازن رعايت او حمايه، دهغوی دهريوه دمنافعوترمينځ د تصادم مخنيوی او په نتيجه کښې ددواړوخواو دقوت، قدرت اوصلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحدټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت اوطاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود اوختم کړی داسلامي جامعې دبارزوخصوصياتو اومشخصاتوعمده اوبارزصفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څېړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يافردی دکتاتوري چه دکتاتورلکه لويه هيولا اوبلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه داسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ دسيستم کلي اضمحلال، الغاء اودهغه ريښې شنډول چه داسلام ترراتلودمخه ئې لکه هيولی دډېرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې داسلام دپيغمبر اوپه دنياکښې داجتماعي عدالت دبرقرارولو د يواځني قهرمان حضرت محمد(ص) اودهغه ديارانو په سيستماتيکي حرکت اوعملی اقداماتوله مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخارهم داسلام داجتماعي عدالت دتامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېرپه ښه صورت راټول اوڅېړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ داسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع اومشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار اوپريشانه اوبل ئې دقارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که داسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل اوپه نادارو ئې ويشل داسلام اقتصادي پاليسي ده اودغه ويش هم بايد داسې وي چه دنادار حيثيت اوانساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.
له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.
ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.
فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا وډارشي.
نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.
اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.
غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجراأتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیده وي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه د دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.
بیا هم هم دا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو برقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو د پاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجراأتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.
د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.
دا روش د غه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه د واړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و د یوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.
د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلوته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې هم دا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو د وخت اسلام وچه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن «الفت»
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ خيژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملاً يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام د غه ميوه نوره هم خوږه کړيده.
په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې د روند سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د برياليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خیر او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول یو لوړ هدف وګرځید او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسیاتي لحاظ څه بایلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصیب شو.

که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟

که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟

دېې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.

پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دوا ړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد(ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وه چه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.

د عمر څلویښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راووړ د دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله ، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.

چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر) ، په موالیو کښې (زید بن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفي دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاآیُّهاالمدَّثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.

په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او خوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.

یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ دا وو: عثمان ابن عفان، زبیربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فَاصدَع بِمَا تُؤمَرُوَأَعرِض عَنِ المُشْرِكِينَ - الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکېږې او له مشرکانو څخه مخ واړوه.

دا هم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الأَقْرَبِينَ - الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډېره نژدې قبیله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبرخپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابو البختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابو جهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه دحجاج زامن او داسې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

ستا وراره زمونږ خدایان وکنځل، زمونږ دین ته ئې بد وویل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوې او یا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دین ستا دین هم دی او تاهم دهغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قریش بیا ابو طالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بیا هم څه نتیجه ترې حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پیغمبرخپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وویل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولونه زیات مالدار شې، که د قریشو قیادت او سیادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو، که مریض ئې او څه صحي عارضه درته پیښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وویل: که څوک مې په یوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو دځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومې ملاتړئې نه درلود او له نوروځایو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پیروانو په روح او ضمیر کښې دومره عمیق نفوذ کړی وچه ددین په لار کښې ئې دسر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډېرو شدیدو فشارونو لاندې ئې خپل ایمان ټینګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعیف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښیي او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم دخاصې یادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلارئې اسیران نیول شوي و او دی د امیه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او درنه تیږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه دکفرکلمه پرې وو ایې اولات ومنات اوعزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل اوخپله عقیده ئې نه پرېښوله.
چاچه دمکې معظمې دسره اوږې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تاڅاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله اوبلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر اوسمیه (دیاسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او دمسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر اوسمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول اوسرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبرد خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم اوقسي القلب سړی نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغوسروشګوکښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه اوپه خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم اېښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوي ؤ اودمسلمانانو شمیر لا څلولیښتوته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشوته پرېښود او دی ترېنه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ اوبې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبيبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ايمان دقوت يو څو مثاله چه د شرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات اومقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:

ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. يعنې بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومنې، قرآن کريم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼې، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولې او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيداکوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصر وي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې دا سورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار او له لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیا لیدلي دي دي هغه څوک چه د دین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رټي او د مسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه باید په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا یُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ یُحِبَّ لِاَخِیهِ ما یُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) یعنې ستاسو هیڅ یو (کامل) مومن کیدی نشي څو چه دخپل ورور د پاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان د پاره محبوب ګڼي یعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي باید په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حدیث دی: (اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا یَظلِمُهُ وَلَا یَخذُلُهُ وَلَا یَسلِمُهُ) مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې یوا ځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په یوه بل حدیث کښې راغلي دي: (اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنیَانِ یَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَا-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټینګوي.

د مسلمان په باب رسول الله (ص) ویلي دي: (اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَیَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام دیوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رویه لري.

وایي چه یوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وویل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد یو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاینه ئې وکړه عمر (رض) ستایونکی ته وویل ته ئې نژدې ګاونډی (همسایه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ ستایونکي وویل: نه! عمر (رض) وویل: په سفر کښې ئې ملګری شوی یې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوي وي؟ هغه وویل: نه! عمر (رض) بیا وویل: د درهم او دینار معامله دې ورسره کړیده چه پرهیزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوي وي؟ هغه بیا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وویل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ لیدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړیده او خپل سرئې ټیټ کړی او جګ کړی دی. ستایونکی وویل: هو! عمر هغه ته وویل: ځه لاړشه ته ئې نه پېژني او شاهد ته ئې وویل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر یو مسلمان یوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آیت ونو کښې ئې بیان په ښه شان شوي دي:

(لَّیْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـکِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْیَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِکَةِ وَالْکِتَابِ وَالنَّبِیِّینَ وَآتَی الْمَالَ عَلَی حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَی وَالْیَتَامَی وَالْمَسَاکِینَ وَابْنَ السَّبِیلِ وَالسَّآئِلِینَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَی الزَّکَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِینَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِینَ الْبَأْسِ أُولَـئِکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَأُولَـئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نیک عمل یوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خوا ته واړوئ. لو یه نیکي د هغه چا نیکي ده چه په خدای او د قیامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پیغمبرانو ایمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته یتیمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختیو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دین کښې او هم دوی دي متقیان. په دې آیت کښې پس له ایمانه اول مال ورکول خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو، پردیسیانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نیک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دابښيي چه یوازي د زکات ورکړه کافی نه ده باید سربیره په زکات نور مال هم په خیریه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدایدو کښې صبراو ثبات هم داصلي نیکۍ مهمه برخه ده.
رښتیانی ایمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:
(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) وو ایه! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.
تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.
قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. وو ایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائئ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.
هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:
(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده ددنیا په ژوند کښې او دقیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وايي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.
اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.
په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د خدای له حکمه مخالف حکم د چلیدو نه دی، اصلي حکومت د خدای حکومت دی د اسلام زما مداران د خدای د احکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې د خدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي د خدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او۴۴) نو مه ډاریږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاربدل او له خلکو څخه نه ویربدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډېر زیات دخل لري.

د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله دیوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او یو ډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاربږي یا له خدایه نه ډاربږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډده کوي او څوک چه هم له خلکو ډاربږي او هم له خدایه نه ډاربږي هغه خو هېڅکله د دغه کارجوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ د مخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو او سئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خدای د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسې د مورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان د مظلومیت په حال کښې ووینې او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللّهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واَجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځاییږي. د لته همدومره یادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې د قانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام د تهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې رېښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.

او س چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نورهم ښه څرګند یږي او د اسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیﷺ (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايد ئي درلوده يعني له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځينې په دې عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کار دی. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ –الجاثية آ:۲۴) ځينې نور د خدای په وجود قايل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبيلې د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبيلې (سواع)د هذيل (يغوث)د مذحج او يمنی قبايلو (نسر)د ذی الکلاع (يعوق) د همدان (لات) د ثقيف (عزی) د قريشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبيلو خدايان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربيره په دې ځينې خلک يهوديت ته، ځينې نصرانيت ته قايل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېريانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قايل، لوڼې به ئي ژوندی ښخولې، غلامان د حيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرايطو لاندې چه نه نظم و او نه آئين نه يو ملي حکومت و، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يو جزء خواران او فقيران او بل جز ئي شتمن او بډايان وچه په آغاز کښې ئي طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هر څه غالبه شوه.
د مکي مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته د بيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوی باندی ئي پيرزوينه ډېره زياته وه.
مهاجرين فقيران و او مدينې ته د پرديسيانو په حيث راغله، انصار چه د مدينې اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئي پخپلو کورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئي ورسره شريکه کړه حتی چه د انصارو يوه تن يوه مهاجر ته وويل: زه دوه ميرمني لرم هره يوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئي په نکاح واخلې.
د مهاجرينو هغه فداکاري چه د اسلام د دين د پاره ئي خپل هر څه د مکې قريشو ته پرېښوده او دوی يو سر او دوه غوږه مدينې ته راغله او د انصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئي مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.
داجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپين فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
د انصارو ايثار په قرآن کريم کښې داسې ستايل شوېدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:٩) يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړوي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه د برمالونه د (فئي) په صورت يعني بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنو ته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخي پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا تـه وړانـدې کړه يـوه داسې جامعـه وه چـه سياسې قـدرت پکښې بې کبـره اوبې غـروره د بـرصـالح خدمتګار پـه حيث اسـتعمال شـو او عـدالت، تقـوی، مسـاوات، حريت، قناعـت او پـه نفس حاکميت ئې هغـه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

داسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام د بر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود اوملي قـدرت لا نـه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) دقـرآن پـه لارښوونه دقوميت او وطنيت لـه ساحې نـه بهرخپل رسالت دټولوخلکو او عالميـانو دپـاره وګاڼـه او پـه عربوپـورې محصورپاتې نشو. دقرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:١٠٧) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا — سبا آ:٢٨)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:٧٩) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث د پر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه دمومنين يامسلمين پـه ځای د (عـالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) ووېل شوه پـه همدغه اساس ئې پـه مطلق ډول بني آدم دکرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ کَرَمْنَابَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه اوپـه هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نـورو عجمـو او مواليـو درلـود، ددې مترقي عصـر پـه غربـی او شرقی ديموکراسـی کښـې ئې مثـال نشـو موندلی.مونږوينو اوګوروچه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکاغوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثوکښې دبشر دوستۍ اوبشرپالنې درسونه د ېر موندلی شو چه هلتـه دمومنانو يا مسلمانانو پـه ځـای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو تـه ئې خيـر اوګټـه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلی اللهِ اَحسَنُهُم اِلیٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، دخدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای دعيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَّ رَبَّکُم وَاحِدٌ وَاِنَّ اَبَاکُم وَاحِدٌ کُلُّکُم مِن آدَمَ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اَتقَاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلیٰ عَجَمِيٍ وَلَا لِابيَضَ عَلیٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَّقویٰ) ای خلکو خدای مو يودی پلارمويودی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی دخدای پـه نزد ستاسـو د بـر مکـرم هغـه دی چه د برپرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګرپه تقویٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمېر خلک په نوروباندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېر خلک دلړو د پاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنو قومونو کښې سړي خورکی اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوی دکار اوزيار په کټه چرچې کوي خوهغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه يادېږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېرو جوامعو کښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
١-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:٣٤) يعني هرې قريې ته موچه استازې ليږلي بډايانو او دنعمت خاوندانوئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو او شتمنو په سرکشئ او نافرمانئ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
٢(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ –الزخرف آ:٢٣) مطلب داچه تر تا دمخه هم دهرې قريې شتمنو او آسوده حالو کسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.
٣-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ –المومنون آ:٣٣) دلته دهود يا صالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په کوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا –القصص آ:۵٨) ډېر خلق موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې څوک نه او سېږي مگر ډېر لږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهئ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ –الاعراف آ:٦٠) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.
٦_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:٦٦) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.
٧-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ –الاعراف آ: ٧۵ او ٧٦) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدي چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایې په هره قریه کښې مواکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفور دي.

څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایې:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تېرېدل دي ددې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وړی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه دغه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هر ګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد(ص) بیا ورته وویل ایا دادې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نورهم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته ورووړ هغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضورته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامۍ د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بیا ئی له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائي ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه ترېنه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې د هغوی لونې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان ترېنه وېرېدل.
دا آیتونه دا رابښیي چه خدای دانه خوښوي چه څوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشناسړی د ظواهرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار یې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له دې نه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نور نو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.
په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو موارد و کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ځرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.
په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.
له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به ځملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ځرګندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
د غنیمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېره برخه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.
په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکار کښې دیوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخي یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.
د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.
تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضار کړاو د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:
په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې دحسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یادکړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه د مساوات اصل له پښو لاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچاڼې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض)ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و دمساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيز کړ او دنورو په شان به ئې تيل خواړه.
دتيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور و اوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېرشوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يوسړی اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دې نه چه دهغوی نوم واخلي اصحابوته وويل: که خليفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلې اوبيا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلورشاهدان تېرنکړې نوپه تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کارکښې ته چه خليفه يې او يوبل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نورشاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم دخدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رايه کاروکړي نه داچه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
دهجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکرمجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرزاوطريقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لاروکوڅوکښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.
دمنافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه دلومړي ځل دپاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوې رايه داوه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنګېږي اوخپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ ميدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه اوصفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي دعبد الله بن جبيرله امرلاندې ديوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ټې ډېر تاکید وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تا سو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدینو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبير له يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دې لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبير له خپلولږو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتېدلي و چه دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيږې په شديد ګذار زخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَیّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ما ته راشئ زه يم د خدای رسول.
د دې غږ په اوريدو نوې حوصله را پيدا شوه او ډيرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شا و خوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت و پرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بياد ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاٰيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشورىٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵)الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولى، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم و استاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد(ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت على له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب و خو چه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالى له لورې په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ- سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امر نه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم او سه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى —المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. او سئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم د ښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبّ النّاس اِلى اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَقربَهُم مِنهُ مَجلساً اِمَامٌ عَادِلٌ وَانّ ابغَضَ النّاسِ اِلى اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباً اِمَامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذى) يعنى په خلکو کښې خداى ته د قيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دى او په خلکو کښې خداى ته ډېر مبغوض د قيامت په ورځ او په شديد عذاب گرفتار ظالم امام دى.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دى چه اسلامى جامعه پرې اتکا لري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامى احکامو او اسمانى قانون مطابق حکومت وکړي او شرعى احکام نافذ کړي.
په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلى او وضع کړي وي.
هر کله د فرد د پاره د فکر او عقيدې آزادي اسلام تضمين کړېده او د حق د ظهار او صحيح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړېدى نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشي وضع کېدى. په اسلامى نظام کښې دا حق هرچاته حاصل دى چه اولوالامر ته هم د ښو چارو توصيه وکړي او د بد و چارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړى خليفه حضرت ابوبکر صديق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړى خطبه کښې ئې داسې وويل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولى شوم زه له تاسو څخه بهتر نه يم او تاسو غوندې يو شخص يم که زه د حق پيرو وم ماسره مرسته وکړئ که موو ليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خداې په لار سم يم که هر کله مې د خداى له امره سرو غړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندى.
وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته داسى وويل: که زه مو بې لارې او کوږ وليدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يو تن له مسلمانانو څخه راپاڅېد توره ئې له تيکې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او د خداى شکر ئې په ځاى کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يوه ورځ چه د ده د غنيمت مالونه ويشل د غنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانى څادرونه هم وچه هرچاته يو يو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او د ده ځوى عبدالله ته هم يو يو څادر ور په برخه شو، هر کله چه د خليفه قد و قامت لوړ او يو څادر ئې د لباس د پاره نه رسيده ځوې ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شى. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستى واو د خطبې منبر ته و خوت خلکو ته ئې وويل: (ايُّهَا النّاسُ اسمَعُوا وَ اَطِيعُوا)يعنى اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسى پاڅيد اووئې ويل: (لَا سَمعَ لَکَ عَلَينَا ولَا طَاعَةَ) يعنې نه ستا او روانه در ته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وويل: دا لباس دې له کومه کړ، يو څادر خو ستا نه بسيده معلومه ده چه تا له نورونه زيات برخه اخيستې ده او بې عدالتى دې کړى.
حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضيحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل او س ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامى جامعه څنگه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصيه اوله بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شويدی يعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.
ددغه اصل له تطبيق څخه د اسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.
په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کريم دغه حکم يعنی امر په معروف اونهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او دحق ويلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ويل هغه سړی خپله خبره بيا تکرار کړه ، داځل ورته پيغمبر (ص) وويل:
(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک بۀ ئې وکړي.
په پيغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې وينا ؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.
دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پرېږدي او اسلامی عقيده جبراً و مني.
په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت او ګمراهي سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کېږي.
په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.
له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچا په ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېر شي مګر خپل مکلفيتونه پرېښودی نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امر په معروف اونهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيا بيا ئې توصيه شويده.
د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفې په حيث دهر مومن مکلفيت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومنانې يوله بله دوستان دي چه يو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.
په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.
دامر معروف معنی يوازې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئي د نیکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونئي را وګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندګان راښیی نو داسې ئې ستایی:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایي: (مَن رَأىٰ مِنكُم مُنكَراً فَليُغَيِّرهُ بِيَدِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِه فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَ اَضعَفُ الايمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دي منع کړي که دائي له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دي کار واخلی که دائي هم نشو کولای په زړه کښې دي ترینه کرکه وکړي او ډېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً -الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اورېدلي دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَاَوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلىٰ يَدِهِ اَوشَكَ اَن يَعُمَّهُمُ اللّهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلَّطَهُ اللّهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُر اَخَاكَ ظَالِماً اَو مَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعيفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري او بيطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آيت حکم ډېر صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (يعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګيږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه د غه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنيانو څخه چه وآيي: اي پروردګاره ! و باسه مونږ له دغه قريې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په يو بل آيت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شويده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شويدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ايښودل د اسلام په دين کښې نشته لکه چه په مسيحی دين کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلوميت قانع کيدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعيف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بيا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب پدې آيت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئينه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وايي په څه حال کښې وئ وايي و مونږ ضعيفان په ځمکه کښې. وايي آيا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای يعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.

د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعليم دی. الله تعالی وايي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړيده.

انتقام اخيستل او د بد و سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قيام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه يو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنيوی نشي کيدی او امن او امان مختل کېږي.

د چا بدي ښکاره کول او عيبونه ئې ښکندول يعنی غيبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شويدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووايي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې ښکندونه مګر هغه چه پرې ظلم شويدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغومره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په يوه مخ په څپيړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

د غه مسيحي تعليم اسلام رد کړيدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ايښودل او ظالمانو ته تسليميدل ندي که څوک د عجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخيستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه دهغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ _المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسړيو قوت لري بايد له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعیٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی دمومنانو مثال ددوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلاکېږي.

بنـــــی آدم اعضـــــای يکديګرنـــــد	کـــه درآفـــرينش زيـــک جوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــدرد آورد روزګـــار	دګـــر عضـــو هـــا را نمانـــد قـــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم دخيرات اوصدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزَّکَاتِ- ترمذي)
دامطلب ډېر ښه ثابتوي چه سربيره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو اونیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شوي دي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شاپې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرا و محروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابښيي چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چاحق ورسره نه وي.

داحق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دی:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق اوصدقاتو په باب چه ډیر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ ددردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چه د حاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیداکوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه د کفایت په اندازه څه لري دخیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او دنورو تعاون ته اړکیږي. که دغه مرسته وکړي نو بیا د پاک خدای ددې ستاینې وړ ګرځي چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې دایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډېر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا -الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هرڅوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښيي چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ یَقُولُ یَومَ القِیَمَةِ یَاابنَ اٰدَم مَرِضتُ فَلَم تَعدنی ! قَالَ یَارَبّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِین؟ قَالَ: اَمَا عَلِمتَ اَنّ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعُدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عُدتَهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ یَاابنَ اٰدَم ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تُطعِمنِی ! قَالَ یَارَبّ وکَیفَ اُطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِین؟ قَالَ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ اِستَطعَمَکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تُطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِی؟ یَاابنَ اٰدَم اِستَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنِی !قَالَ یَارَبّ کَیفَ اَسقِیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِین؟ قَالَ اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو سَقَیتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِي- رواه مسلم) یعني الله تعالیٰ دقیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بنیادم وایي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه څنګه به پوښتني ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وې چه زما فلانکی بنده مریض شو اوتائي پوښتنه ونکړه آیانه پوهېدی چه که دهغه پوښتني ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته اوتا طعام رانکړ، بنیادم وایي څنګه مي طعام درکړی وای اوته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اې ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای اوته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې اوتاورنکړې که تاهغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتوخاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوندته دهغه حق او مسکینانو اومسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله اوپه رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو اوپه خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهېږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو ، غریبانو ، کونډو اویتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چاپه ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَوِ القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې اومسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب داچه دبیوزلو خدمتګاراودبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغوکسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراوثواب کارونه ډېر دي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب اوعزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایي: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲)یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب داچه دنیکۍ اوخیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېروعزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه اومنزلت.

ځیني خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځیني شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځیني داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه اوهم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراونیکۍ کمال ته ورسېږي.

که یومعززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره داځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته اودبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسلام په ډېرو احکامو کښې ديوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظوردی او دغه منظورپه اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېرښه ځای شويدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دادوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختی له منځه وړي او ټولې خوښی يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوی ټينګوي او داتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او دغودرې شيونونه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحديث ډېر جامع او په هرراز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً من کُربِ الدنُيا نَفسَ اللهُ عَنهُ کُربَةً من کُربِ يَومَ القِيامَةِ وَمَن يَسّرَعَلیٰ مُعسَرٍ يَسّصرَ اللهُ عَليهِ فِی الدنُيا وَالاخرهِ وَمَن سَترَ مُسلماً سَتَرَهُ اللهُ فِی الدنُيا وَالاخره وَاللهُ فی عَونِ العَبدِ مَاکانَ العَبدُفِی عَونِ اخيهِ-عن ابو هريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه ددنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه دقيامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يَنفعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمنُ الذِی يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلیٰ اَذاهُم خَيرُمّنَ الذِی لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُعَلیٰ اَذاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښې اوسی او په اذيت ئې صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځانې نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصيه په قرآنی آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه کړي او ويلی ئې دي چه داسلام دين دنورو اديانو په شان داستعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه دبډايانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامی ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بد بختی او بې عدالتی په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. ددوي په عقيده داسلام دين خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی او دقرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد(ص) او دهغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيابيا توصيه شويده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ دمخه هم ځرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلوميت تحمل کوي يعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختيو، کړاوونو اوجنګ په ميدان کښې صبر کوونکي اوميدان نه پرېښودونکي دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:
(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازميښت کوواو امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.
وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اود قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.
همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ -البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي اوخدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډېرو سره جنګېږي.
صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنوبری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوی اود اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او دا اولالعزمو صفت ګڼل شويدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبرمقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.
سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر داذيت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شوچه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه داذيت نه دځان ژغورلو په وجه له خلکونه ګوښی ګرځی اومنزوي کېږي.
په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يوڅه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچۍ هم بې نيشه نه وي.
سړی بايد دجامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی اوبشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري اوبيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فردته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو اوګوښې کيدو اجازه نه ورکوي اونه ئې مرورتوب ته پرېږدي.
له فردنه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهرآيو دبل مقابل ګڼل کېږي خو دامقابله دتور اوسپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادوجوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کرنلاره څه ده اوڅه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاًقباحت ګڼل شويدی.

دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چاروکښې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت يادیوې کلا يادیوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول د مسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيادغه دامان ورکړه رديدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډيرلوړ ښئی چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډيره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډيرمخه افرادوته ورکړيدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.

په دغوحقوقوکښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډير دقت وړدی اوله ډيرغور نه پکښې کاراخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفردپه مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو اومال ډيرولوفکراومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او دمال غونډولو اوساتلوپه فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وړې کيدې.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنی اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو. افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډيرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير اوفضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظرکښې ونيولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عیب و هنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاو هم ئې په دغه حق څه قیوداو شرطونه کېښودل.

اسلام دبشر په حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظر کښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.

قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه داصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.

وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷) دترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان کرزولی یاست.

په سورة نورکښې داآیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال دخدای ورکړه ګڼل شویده او دعاریت مفهوم پکښې پروت دی دامطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغومالونو کښې چه ظاهراًخپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بیاهم یوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.

په سورة الذریت کښې چه دمتقیانو حال بیانېږي نودمال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:

(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۲) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګراو محروم حق درلود. بلهٔ داچه اسلام دمالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بدګڼلی او دامطلب دسورة حشر په دې آیت کښې ډېرښه څرګند شویدی:

(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دڅوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې دمال د توزیع غایه داښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتیټ و پاس منیځ ته راشي.

غنااو بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوی چه په جایزه طریقه دشتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.

مګرکه څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه خیرشي هغه پوهېږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې دمردارد‌ی. دمال پیدا کولو او ډېرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدرکول، تقلب یاداسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول دقارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه دخیر واحسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقيرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خيريه چارو کښې ستر ګې پټې کړي. سربيره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقيرانو د مړولو او ژوندښه کولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډېر مالونه جمع کړيدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې د پاره له اغنياو سره فقيران د هغوي په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتىٰ اذٰالَم تَجِدفِيه شَياً اَدخَلنَا عَلىٰ کُلِّ اَهلِ بَيتِ مِن الاَغنيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتّیٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعني مسلمانان به له بيت الّمال څخه مړوو او چه په بيت المال کښې څه پاتې نشي د بډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او دا کار به تر هغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې د مالکيت په باب دا آيت هم د جدي توجه وړ دی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او د خدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ د همدغه آيت په استناد او د نبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري د قارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړ او په دغه جهاد کښې ئې ډېر تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډېر غربت په حال کښې مړشو او لارويو خاورو ته وسپاره.

د ابوذر او يو شمير نورو اصحابو تبليغ د غه معارضه د حضرت عثمان په خلافت کښې ډېره توده شوه، د ابوذر تبليغ چه څومره په شتمنو او بډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېر بېدل.

حضرت علی او ابوذر په دې عقيده و چه ديوه کال د نفقې د پاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کېږي.

په ډېرو نبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دا نه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنيَائِهِم وَرُدّ اِلىٰ فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَّکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّلَّکَ–مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی د رته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه و سلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاَتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَکَيفَ لِي بِذالِکَ؟ قال: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دا به زما د پاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان او يا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَؤٌ جَا يِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالىٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد ګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند او د عيش و نوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پکښې نه وي د آسوده حالی. په غند نه کښې يو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دا دی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هر وخت د نوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی د ارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه د هر تغير او تحول مخه نيسي او د زاړه حال بقا او دوام غواړي.

د بشري تاريخ له مطالعې نه هم دا پته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. او س خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي د صحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنی دعياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) دشيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ويني. يعنی مال اوثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آيت:۲۷) که چيرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه کار واخلی.

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه دشيطانانو وروڼه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی دخدای نه دي خوښ.

داسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. دمسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت بې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وربښمنې جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبدالرحمن بن عوف څوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وربښمين کميس ئې اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمنې پورې څيرې کړ او ددغسې معتبراو ډېرشمتن صحابی څوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. دهمدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړاوعالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاتربنه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه دخومره مال مصرفول جواز لري. ده ووېل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی اوبله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونه شی زما او دزما عيال قوت بايد دقريشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نوروته رسېږي ماته به هم رسېږي.

پخپله درسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده اوبې عيشه ژوند چه دمجبوريت په وجه نه بلکه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه داسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده دکال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅوچه په بازارکښې دنورو دپار ه پيداشوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم دنورو په شان تيل خواړه او دتيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيداشوه او پوستکی ئې تک تورشو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنيا مال، زيب وزينت اوعيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدانکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبراو غرورپه ځان کښې پيدانکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې داسلام په خدمت کښې جهادته ملاوتړي اوقربانۍ ته چمتوشي.

اسلام دخپلو پيروانو دتنظيم او ادارې، دتهذيب او تربيت دپاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دياناتاًمنع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هرکله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يوله بله بيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته دا حق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته يې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دياتتاً موظف دی چه دصدقاتو او خيراتونو له لارې له خپل حاجته زيات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخير و احسان نمونه اومثال شي.

توجيهی احکام دتشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقېږي بلکه دا خلاقي اصولو په حيث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونوکښې چه سړی له نوروسره ګډون کوي او دخولې بوی يې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو ځخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يا يې ډېرکم کړي.

هغه بېائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله (ص) په اصحابو کښې هم اغنياء موجود ولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سي نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه يې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۲او۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس يې ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلي ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به يې په نفلونو سبا کوله مخاطب کړ او ورته يې وويل: (..... وَلِنَفسکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتکَ عَلَيکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولې ټک ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه يې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سرېتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر څرګند دی.

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت یې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دانه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه د ستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. د خیروشر، د صلاح او فساد، د پاکۍ او نا پاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل یې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابو جهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدادی مګر داورلمبې داوبوڅپې او د هواطوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیی.

دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره دا تم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.

که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سرېتوب ښیي او سړی کوي یې. دا عقل د دین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.
ډیر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته یې راټیټوي. ډیر ښه پوهیدلي دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته یې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او ددین په لاره یې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقیانو لارښوددی چه په غیب ایمان ولري. (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول ددغه ظاهربین عقل کار ندی او دا عقل هېڅکله مومن کیدلی نشي. دا عقل دجسم او خېټې خدمت ته پیدا دی او دژوند پالللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنیا یې مرهونه ده مګر دمعقولاتو له سرحد نه هغه خواڅه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.
دپښتوژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کار کښې هر سړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کېږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کېږي ؟ دا سوال ښایي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهېږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به یې د سړي وي مګر سیرت به یې د سړي نه وي او دشر وفساد جنبه به یې ډېره غالبه وي.
داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانسانی فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه او دانسان شهواني غوښتنې هرهرځای بیانوي او داڅرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب او نفسي تزکېې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پریوتې دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولې داسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ البقره آیت ۳۰)یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربېره په دې په ډېرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفي شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شر ورورسیده جزع وفزع کوي که خیر او د دنیا مال یې وموندنو بیاله ډېربخل نه کار اخلی.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیر د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شدیده مینه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰)
داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزانې یې په برخه شي بیا هم ویرېږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډېر حریص او ډېر بخیل دی.

۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.

۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا - الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل یې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آيت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او اليته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ۱۴) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی ميني بيان شويدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اوراوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډېر صحيح تشخيص بنا دي.

دا چه په قرآن کريم کښې دصبرتوصيه بيابيا په مکرر ډول هر ځای شويده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسليم شي ياذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي يادخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بيړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت انديشی هېره کړي.

دقناعت درس هم له حرامو څخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نيسي. نه دا چه دکسب اوکار په مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته بې نه پرېږدي.

دا راز آيتونه چه انساني فطرت اوفطري غرايز مشخص کوي او دديني لارښوونو محوربېِ بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو يې ډېرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آيت ۱۶) انسان په مطلق ډول زيانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنيک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصيه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زيان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زيان کښې چه ايمان بې راوړی اوکړي بې دي نيک کارونه، يوه اوبل ته ئې دحق توصيه کړې او دصبر توصيه بې کړېده.

دادی دانسان تشخيص او دعلاج نسخه.

داسلام دين دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د رياضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکيې او تطهيرپه وسيله کوي او له حرامو څخه بې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دين داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مينځه وړي ځکه وايي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقويه کوي او دتقويې په وسيله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردين دنس اونفس په خوارولو اوضعيفولو دتقوی اوپرهيزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نيسي ياورسره مجادله کوي يعنی دنفس اوشيطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه يې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حيواني قوت زياتېږي نفس شيطان له هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو په مرښت نشي داکار په لوږه کېږي

****

کم وي روژه غوښتني شهواني مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غايه همدغه ده نوځکه روژه نه نيسي صغيرشيخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب او ديني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي او دشفاءالصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص او حسد یا قلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.
په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانو نه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین یې مخه نیولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته یې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاوځوسوه کاله کښې یې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا یې هم په وصف الحال کښې وائې:

داهنرندی چه خاورې څوک سره زرکا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیی چه خاورې زرکړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر یې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیداکولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او بهٔ د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټونیلې اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغي پوهې او دغو صابونونوته حياتي ضرورت لرو او په ډېر بنه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيري، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښي پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوسٍ وهوس ناولتيا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلي وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکېې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښي چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښي دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هداياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښي په مکرر ډول راغلي دي او معنىٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښي له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول يې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښي د نياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شوی دی يعنی د دين ډېوه هر وخت په تورتم کښي بله شوې ده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شوي دي.

د اسلام د ظهور په وخت کښي هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښي يې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی ښخول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېر يې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښي حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱) يعنی له بړستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښي د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښي د ګناه په معنىٰ، د بت پرستۍ په معنىٰ او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښي دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښي له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار يې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښي د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښي دا دوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دادي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ د فلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا اوه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو د لفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترینه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه د فلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) د عبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترینه د فلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېرښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې دنفس تزکيه او دا خلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولۍ وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد اوکاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بياهم دجامعي په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنا محکومېږي.
يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کار يې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرواستقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلوداو دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يووړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کوردپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستی نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) د دغه کتاب د نیولو د پاره پاکي منګولې په کاروي او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آیت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آیت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یاد شویدي.

دا اهل بیتو له تطهیر سره د امت تطهیر هم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو د صالحو اعمالو په اجرا کولو د اخلاقو په تهذیب او د نفس په تزکیه له کفر او عصیان څخه پاک شوه.

د دیني پوهانو له جملې څخه یو تن (شاه ولی الله) وايي: پیغمبران د اخلاقو، تهذیب او نفس تزکېې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم دخالت نکوي، مطلب دا چه پیغمبر د علم او فلسفې معلم ندی د انسانیت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه د نفس تزکیه او د روح تربیه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آیت ۴)

ددې د پاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله د کامل انسانیت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی د پاره سرمشق وګرځوي یعنې په عملي ډول خلکو ته د صبر و استقامت، د رحم او شفقت، د عدل او انصاف د ایمان او احسان، د صدق و صفا، د ایثار او قربانۍ او د شجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان د عزم او ارادې د روحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربیه کول او دا امامت وظیفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې د ژبې په سر یو څه زده کول دومره ګران کار ندی مګر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې بې څه کښېنول او په دماغونو باندې د نوو عقاید و منل د هرچا کار ندی.

یو سړی کولی شي د الفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته د عفت، تقوی او ریاضت مفهوم او معنیٰ توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند د دغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې بې تمثیلول ځان خوارول او له نفس و شیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چا ته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نو بیا په کار دي چه پخپله بې هم ولري یعنې اول بې په ځان کښې پیدا کړي بیا بې په نورو کښې د پیدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبیب د بدني امراضو د طبیب په شان نه دی. کیدی شي چه د قلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یو سود خور که د منبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستایي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حیا سړی نورو ته د حیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیایي ده.

پاک خدای اسلامي امت په امر معروف مامور کړیدی مګر هغه واعظان او ناصحان بې تهدید کړیدي چه نورو ته دنیکۍ امر کوي او ځانونه بې هیروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آیت ۴۴) که دغه ایت یو بې لاري سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی بې شي مګر په سمه لارئې بیولی نشي. خلکو ته د حق توصیه او د صبر توصیه باید له قرآني ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه د صالحو اعمالو خاوند وی: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امر معروف ډېر ګران کار ندی مګر د امر معروف اهلیت او صلاحیت په ځان کښې پیدا کول له ګران نه ګران کار دی.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم بې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق بې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یو مهم علت بې دا و چه په خپله د کامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقي معجزه بې عالمونه مسخر کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق د اسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر ېنه نشي کیدی.
ځیني خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسیله دیوه اوبل له خوا وخت په وخت ثرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه د اسې وسیله راپیدا کړې وه چه له او رڅخه به خبرې اوریدل کیدی.
داوسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځیني د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یو زر او څلورسوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.
د معجزې په اوو شرطو نو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعني که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډیر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ و ښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، دده د رښتیانی ادعاډیر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې د غه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډیرو ګرانو زامنو سره د غه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډیر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.
د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډیر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهی دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوی یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قومِی فَاِنَّهُم لَایَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې د قتل په اراده توره راوایستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثار و چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډیر لوړ دی.
له خپل ډیر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هما غه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَیُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه دریاضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص) درلوده له حده زیات فقیرانه او غریبانهؤ مگر دا د بیوسۍ په وجه او دمجبوریت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غایه او پایه بې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآني فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودگڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدگڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين يې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت يې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان يې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني اوفقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص) دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال يې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به يې ويشل اوتش د قوت لايموت په اندازه يې ډېرلږ څه ځانته ساتل مگر څومره چه په ځان سختگير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه يې بې حسابه ؤ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن اميه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ يې ابو سفيان ته ځلويښت اوقيې سپين زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه اويزيد ته او حکيم بن حزام ته يې هم سل سل اوښان وښښل، مگر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه يې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانوته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب اوهشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس اوچاته څلويښت اوښان ورسيدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جگولی يې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص) پخپله خپل کورته هېڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نوروباندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته دا څرگندېږي چه په کورکښې يې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته اود جنگ زغره يې په يوه يهودي دکور د نفقې دپاره گروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اويوله بله مخالف قبايل چه لوښي به ئې ژوندي خښولې او ابوجهل يې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يوداسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپورکړي اودجهان دين اوآئين بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانگيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې اوبې نام ونشانه قوم يې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري يې په نوروقهرأمنلې ده مگر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنگيزاوهلاکو، دا اسکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي يې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ يې کامل مثال نشي ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اوضعيفانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مگر اعجازندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردگانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې يې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه گڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله(ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله(ص) ته يې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (أُدعُوا هُم لِآبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره يې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله(ص) يې ترهرڅا بهتر وګڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيڅا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کارډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل يې دفضيلت معيار ګڼه اوبس. ځکه يې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقې هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او مېړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتې کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله(ص) دخدای په امر بيې بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمي زړه ډېره ښه پټی ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو ددغه کار عار يې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه وورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې دقريشو سرداران چه جنګی مهارت او قابليت يې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډېرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډېرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډېرلوى اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي دېته حاضر شي چه داسلام دخدمت دپاره دمواليو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړى په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟

درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دى دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه وموندو او حضرت ابوبکر (رض) داسلام لومړى خليفه شو.

په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامى چارو ډېر زيات مصروف واو ډېر مشکلات يې په مخکښې و بيا يې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه يې داسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينى نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و ، هغـه کـه هرڅـومره اصـرار وکړچـه يـا بـه خليفـه هـم پـه آس سـپرېږي يابـه دى لـه آس څخـه کـوزېږي خـو حضـرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزېږې اونه به زه سپرېږم.

په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضـرت عمـر (رض) مرستـۍ او مشـورې تـه ډېر احتيـاج درلـود اوهغـه يې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدى ځکه يې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راتـه پرېږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه لـه خليفـه سره پـاتې شـو اونـور لښـکر غـزا تـه روان شـو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصـحابو د روح پـه اعماقوکښـې يې درلـود او پـه ډېرقـوي ايمـان يې دهغوى نفسي اوشعوري حالت ښيخى بدل کړى و.

درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق ترپوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام پـه همدغـه قـوي روحيـه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمـر (رض) د خلافت لـه ختميدو وروسته اسلامي تربيـه او اسـلامى اخلاق مخ پـه ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغى.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

داسلام لومړى خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عـالي مقـام دده پـه وضع اوحال کښې هېڅ تغير پيښ نه شو کړى او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرويو څه تغير راولي، هر څوک چه اولو الامرشي اوخلک يې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت لـه اغيـزې لانـدې راځي اوبايد چه راشي مګـر درسـول الله (ص) ځينـې اصـحاب لـه دغـه تـاثير لانـدې رانغلـه او لـه ډېـر اقتدارسره بيـاهم متواضع متقيان او دخداى دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.

خلافت دا ونکړى شوچه حتى دابوبکر صديق(رض) داستوګني پـه کـور کښـې څـه جزئي تغيـر راولـي پـه خپلـه دى خـو لاپرېږده هماغه وړوکى کورچه له مدينې نه دباندې دده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځـاى و او څـه فـرق پکښې رانغى لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتـګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلى روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.

ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنى دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او وېې ويل له دغه لوى اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيـال د قـوت پـه انـدازه لـه بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفـه وفـات کيـده نـو امـر يې وکـړ څـه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری اوقیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې لـه حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې پـه ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم پـه نفس درولي و.

وایي چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبو مشک پـه شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه پـه مخه ورغی نو د انکار پـه ډول بې ورتـه وویـل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیداشوی غواړم چه ذلیل اوحقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې پـه اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړي و دتاسف پـه ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه لـه بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن یاسر دکوفي والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسـه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف تـه یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېربنه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې کـه موالی هم و له هغو قریشونه ډېربنه ګڼل چه اسلامی پایه بې ټیټه وه اوضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفي والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سـهیل ابـن عمر، حارث ابـن هشـام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیوله جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفـه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پـزه لـه ډېر قهره وپړسیده اوپـه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمـر (رض) دغـه کـار تصادفي یـاغیر ارادي نـه و هغـه پـدې ډېربنـه پوهیده چه داکار دقریشو پـه سردارانو اوخصوصاً پـه ابوسفیان څومره درنـه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایـه پـه ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولـو اوذلیلولـو بیـان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۲) همدغـه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیوچه دوی ترېنه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخي سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېربنه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقَومٍ یَستَأ ثِرُونَ عَلیٰ خُدَّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز یې مردود وګاڼه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه د خپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عمار بن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابو سفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت دپاره مناسب وي او د شورۍ په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَةَ حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړګڼلی و. د شورۍ غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی د ده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړی نه و مګر په شورۍ کښې یې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه بې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله. دى په دې پوهېده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کېږي چه ددوى ضميرونه په پيسو رانيسي يا بې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره بې نه پرېښوده هيڅاته بې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه بې څوک په طمع کښې ساتل.

کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډېر لوى اميد راغى چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي بې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وويل: زما برخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوې جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدى حضرت معاويه ته ورغى هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.

دسياست تقاضاهمدغه وه چه وررور له وررور نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت اومسلکي تقوى حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبيت المال پيسې دسياسي مصلحت دپاره ولګوي.

حضرت علي به ويل: زه پوهېږم چه څه شى تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.

دده په عقيده هغه څوک بريالى نه و چه ګناه پرې بريالۍ شي.

ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه اووسيله بې غلبه حاصلوله.

يو مصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسياسي مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علي کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړشي او هېڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اوديني احساسات بايللي وچه دهغوى په زمانه کښې بې لرل.

همدغه اخلاقي انحطاط اومعنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پيداشي اوفتنة الکبرى ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود اونتيجه بې داشوه چه بالاخره يزيد او يزيديان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.

درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلي او اهل بيتو ته کنځلې وکړي اوفحش وو ايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کيده حال داچه قرآن په ډېر صراحت خپل پيروان له کنځلو نه ډېر سخت منع کړيدى که څه هم مقابل لورى کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).

زياد ابن ابيه دکوفي والي هغه سړى وچه مورېې (سمية) له ابو سفيان سره بې نکاح شپې تيرولې اورسمي مېړه بې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلار بې نه درلوده.

ده د دې دپاره چه نسب بې له معاويه سره ګډ شي او دهغه وررور وبلل شي په رسمي محفل کښې بې داخبره اعلان کړه چه دى د ابو سفيان ځوى دى او دخپلې مورله رسمي او قانوني مېړه څخه ندى پيدا شوى او داد اخلاقي انحطاط ډېر برجسته مثال دى.

درسول الله (ص) ډېرګران لمسى امام حسين(رض) دزياد ابن ابيه په امر له اويا تنو ډېرو نژدو خپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابى وقاص په لاس ووژل شوه داحقيقت ډېر ښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوى بدلون راغلى و.

دهمدغه عمر پلار سعدبن ابى وقاص هغه سړى وچه داحد په غزا کښې بې دخپل سر په سودا په ډېرې ايماندارۍ اوفداکارۍ له رسول الله (ص) څخه په ډېر سخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېر وزيا تو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.

داسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقي مفاسدو اوناوړه اعمالو يو طغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلى شو مګر دغو ټولو شوموحوادثو ونکړى شوه چه داسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي اوداسلامي اخلاق وجرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ او ښاروي بې پکښې و ښرول مګرله خاورولاندې نیلې ریښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزیز د حضرت عمربن خطاب ډېرښه پیروګڼلی شو.

عمر ابن عبد العزیز:

د خلافت د عهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډېر ښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده د خلافت په نامه د سلطنت واکې په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت او داسې ئې وویل:
((...... زه په یوه داسې کار کښې له ازمیښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسو هم د انتخاب له لارې دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو اې امیرالمومنینه !
وروسته تردې خلیفه بیاخلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې پوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه د خالق په معصیت کښې وي. که څوک د خدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدایه غاړه غړوي په چاباندې د اطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه د خدای فرمان وړم که هروخت مې د خدای له امر سر وغړاوه نوبیازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبد العزیز سمدلاسه د تېرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته د اسلافو اقتدار په میراث پرېښی وهغه ئې د مسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وایستله، کومې ځمکې چه یو ځای او بل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې یوازې یو کاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یو سل او پنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، او ده خپله ګذاره پرې کوله یعنې له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل او ټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمرابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمرابن عبد العزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه د عبد الملک بن مروان لوروه او پلارئې څه قیمتي جواهر د تحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وویل: ته اختیارلرې چه په دې دووخبرو کښې هره یوه منې او هغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یاماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسېږم ځکه چه زه او دغه جواهرپه یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه ! ماته له دغو جواهرو اودې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه او بل سره جمع شوي و اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیا قایم شو.
کله چه عمرابن عبد العزیز وفات شو او یزید ابن عبد الملک امیرالمومنین شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: ما دعمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي د هغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهرپه خپل اهل وعیال وویشل او له بیت المال نه بیا شخصي ملکیت او عین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د خپل سیرت او عمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له مورو پلاره ډېر ګران و او ایمان بې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیازنه وقایل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم او تربیت وچه اغیزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسوکښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې د کامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لاځلويښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکرو عمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه يې يو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر يو تن يم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ يم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر اوسم، امید دی چه امیرالمومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابوعبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضاو قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او د دولت دمشر دغه راز له لوړينې ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې دعزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکرو قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابوعبیده له قیادت لاندې ددين د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت دغه ظاهري تنزيل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې ديوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر دنفسي اغیزو او د انساني غرايزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابو حنیفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکارۍ، دتقوی او پرهیزګارۍ یوښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابو حنیفه یوڅه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هېرمې شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرارنشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابو بلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تورله څو تنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډېرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابو بلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابو بلال چه دا واوریدل نو په ډېره بېړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابو بلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګرکوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېر ګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم او تیرې مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئې وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلوېښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو یعنې لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دماز دیګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئې پیشنهاد وکړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو اوپس له لمانځه بیا پیل کوو. عباد هم دا خبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډېره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرېښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلوېښتو تنو بریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داثرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده اوخالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانو ته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسین ابراهیمي قربانۍ ته تیار کړه او دابوبلال دکار نامو په شان ډېرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نیکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئې وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی اوهماغه څه ئې بیاوویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیداکړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داځل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وویل له زنا څخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنږدې شو او ويې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جارې کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شو چه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئې دانصارویوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کوو چه اولادئې صغیر پاتې کېږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یوله بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف داسلام ددین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځینې وائي تصوف دسامي دین یعنې اسلام په مقابل کښې دآریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف دهمدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه دتصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه دافلاطون دخیرمحض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان دتصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد اوتقوی دتصوف لومړی مرحله ده چه درسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو دحضرت محمد (ص) زهد اوریاضت، روژې نیول، تهجد اوعبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یوداسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجزکړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
درسول الله(ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت داسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او دنورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئې واخیست اومسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیاهم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص اوتمیزکیدی شي او دغه تصوف دعرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو اومصلحوافرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه دعلم ومعنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او داسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.
دمسلمانۍ دغه پنځه بنا ددین ظاهري شکل اوصورت دی چه داسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه ددین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو دقیامت په ورځ اودخدای له لوري دخیراوشر په قدرباور لرل دي.
احسان چه ددین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئې حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدناعمر ابن لخطاب څخه روایت کوي اوهغه دادی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَينَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ الله (ص) ذَاتَ يَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَينَا رَجُلٌ شَدِيدُبَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سُوَادِ الشَّعرِ لَا يُرَى عَلَيهِ اَثَرُ السَفَرِ وَلَا يَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌ حَتَّى جَلَسَ اِلَى النَّبِى (ص) فَاَسنَدَ رُكبَتَيهِ اِلَى رُكبَتَيهِ وَوَضَعَ كَفَّيهِ عَلَى فَخذَيهِ وَقَالَ: يَامُحَمَّدُ ! اَخبِرنِى عَنِ الاِسلام فَقَالَ رَسُولُ الله الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلهَ الا الله وَاَنَّ مُحَمَّداً رَّسُولُ الله وَتُقِيمَ الصَّلوةَ وَتُؤتِى الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ البَيتَ اِنِ استَطَعتَ اِلَيهِ سَبِيلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ يَسالُهُ وَيُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِى عَنِ الاِيمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاليَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَيرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِى عَنِ الاحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ كَاَنَكَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَكُن تَرَاهُ فَاِنَهُ يَرَاكَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِى عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِى عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَى الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِى البُنيَانِ. ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِيّاً ثُمَ
قَالَ يَاعُمَرَ ! اَتَدرِى مَنِ السَايِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِيلَ اَتَاكُم يُعَلِّمُكُم دِينَكُم !)
يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور كښې ناست وچه يو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپينې وې ويښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه ليدل کيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبر ته مخامخ کيناست زنګونونه ئې د هغه په زنګونو لګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښيښودل او ويې ويل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لا اِلهَ الا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ الله او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونيسې او د بيت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وويل: صدقت رښتيا دي وويل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصديق. بيائې وويل له ايمانه مې خبر کړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دا دی چه الله او د هغه په ملايکو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير وشر مومن او سې.
هغه صدقت وويل.
بيائې وويل: له احسانه مې خبر کړه.
رسول الله (ص) وفرمايل احسان دا دی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وينې او که ئې نه وينې نو هغه خو دېويني. هغه وويل: له قيامته مې خبر کړه.
پيغمبر وويل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زيات عالم نه دی.
هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله بادار ه وزيږوي او چه ووينی پښې ابل، بربنډ، اړ، ميږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زياتی کوي. وروسته تر دې هغه لاړ او له يو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره ! وپوهيدې چه سايل څوک و؟
ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسو ته راغی چه دين مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او دغه درې درجې يا مرحلې ئې را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ١۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنی اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندې انسان نه زده کيږي.

علم وراثت هغه دی چه بې ظاهرې وسيلې او واسطې د خدای له لورې د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلی دی:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دې حديث کښې ويل شويدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دی يې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکريې په دې آيت کښې شويدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الكهف آيت ٦۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسی عليه السلام ته نه و ورکړ شوی يعني موسی عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړ چه د ټولو د پاره دی کله چه شريعت تقرر ومونـد نو بيائې حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلی مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړی و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت علی کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحلقه دی ګڼل کيږي. اصحاب صفه يعنی هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړی مدرسې بنياد دوی کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او د دوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته ووايه چه په ماکښې څه نفاق شته او که نه ؟ دی وايي ماورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تاکښې څه نفاق نشته.

بله دا چه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ٨۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السِرملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پيژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبرو خاص کړی يم نورو به له رسول الله(ص) څخه دخير پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شر ونه پيژندل شي خيرنه پيژندل کيږي. تصوف او دحقيقت پوهه همدغه دسِرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت ياتشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم اونظرپه قرآني آيتونو اونبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع اوبلی ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يوځای شريعت بيانوی اوبل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي ياسنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله(ص) ئې په توضيح اوبيان ماموردی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن داآيت: (ادْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدُکُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعنې ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه د شريعت لارښودنه هغه او دحقيقت داده.

همدارنګه داآيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوالري او داحديث: (اِذاهَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه د شريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نورټول په قرآن کښې مونډلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکر او له ماسویٰ الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتيا چه ددوی فهم او دنوروفهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅوسړی داعقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. څنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغير مونډلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم د هغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. د ايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې يوکېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې د مشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ الّا فِی قُشُورِهِ کَمَا لیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِالّافِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې د غه مطلب د اسې افاده کوي:
مـــــا ز قـــــرآن مغـــــز را برداشــــــتيم   پوســــــت را بـــــا ديگـــــران بگذاشــــــتيم

په شريعت باندي ډېرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان دپاره دپيروی وړګني يوازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتني وکړم. امام شافعی ورته وويل دا کارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
د صوفيانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابو حنيفه ته وکړ هغه وويل: دی د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلو له ځان سره ساتي مګر يو صوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال د خدای ګڼي او د خدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت د ضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې د زکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر د اسې کسان هم و چه په کور کښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې د خدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همد غسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې د سرو او سپينو ذخيره کول او زياته بډائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لاد کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفيانو ډېر شديد مخالفين دي.

امام فخر رازي د صوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً نبه ګڼي او په ډېر شه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډېر صوفيان غوليدلي او لاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان د اسې پوه شويدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمينځ د عبوديت او بندګی رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کېږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښی چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايليږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحيه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هيڅ احتياج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې دا سلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ويلی.
مذهبونه په اصل کښې يو راز وي او په تطبيق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو دفارسي مزدکی مذهب څخه اباحيت دنصرانيت څخه حلوليت، دهندي مذهب څخه د بشريت فنا، دا سلامي تصوف په وروستيو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته رانئوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلې نيلې او ريښې يو له بله سره وتړلې.
وائي بايزيد بسطامي (ابويزيد طيفوربن عيسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو دتصوف دعقيدې له تاثير لاندې راغلي و. او حسين بن منصور حلاج دمسيحيت دحلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ويل او دهغه ويناوه (لآ آلهَ الا آنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شانِی)ځينې صوفيان دشريعت ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته درسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نوبيا وسيلې ته څه حاجت نه پاتې کيږي.
مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسيږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ويلې او دخپل عجز او نياز او اشتياق اظهار ئې پکښې کړيدی. معشوقه مقابلتا ورته داسې وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است	گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
من به پيشت حاضر و تو نامه خوان	نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشين	دفع کن دلالگان را بعد ازين
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد	نامه و دلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله ګڼي او داسې وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار	قوانين شريعت را نگهدار

د صوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه يو مهم سبب ئې سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو او صوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.
تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده او بسيط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کيده. وروسته ئې دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئې وموند.
داحرکت په دوهم او دريم هجري قرن کښې دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د اديانو داتحاد بنه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپیدا کېږي چه (حال) ورته وایي اومجموعاً (احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبي حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجا حال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.
الله تعالی وایي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده دلارې اوطریقې په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه باید شیخ اوپیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.
دتصوف له (۷۳) طریقو څخه څینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱ - قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څینې ئې دادي:
دده له مورڅخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې دمورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نودعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روي، وروسته بیاخلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:
اي عبدالقادره ! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې وینا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:
ماپه دغه ډول اویا تنه دطریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تانجات ووموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟
شیخ عبدالقادر وویل دحرامو په حلالولو.
وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبدالقادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرېده څه غږ ترېنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل ، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته رانوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شيخ په جواب کښې وويل مار راته وويل ماډېر اوليا په دغه شان ازمويلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی ليدلی. ما ورته وويل ته يو چينجی يې چه قضا او قدردی په حرکت راولي اوبس.
د شيخ عبدالقادر تصوف سني او طريقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخير، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه ځلويښت اولاده ئي درلوده چه يو ولسو تنوئي دده لارښودنه او طريقه د آسيا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقيرانو، صغيرانو، وينځو او غلامانو سره مينه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعيانو او اکابروته هيڅکله نه پاڅيده او نه د وزير او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعيه:

دا طريقه سيد احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شويدی. بني رفاعه د عربو يوه قبيله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زيات و او په حيواناتو هم ډېر زهېروحتی چه کله به ئي د جامو په پيڅکه پيشو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيڅکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيشو به پاڅيدلی وه نو بيرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي د مصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زيږيدلی دا احمديه طريقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طريقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعليماتو اساسي ټکي ئي دادي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحالېږئ، ګونډيو ته به ضررنه رسوئ، دبديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو او ضعيفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ۶۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شريعت ئي اصل او طريقت ئي فرع ګاڼه، د ټولو خلکو مينه ئي د کمال ضروري شرط او د مريد راس المال شميره.

۵- اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الاکبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (۶۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يو دين ګاڼه چه هغه د محبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پير خپل مريد ته امرکوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الاالله وايي او مريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (انّ الذينَ يُبَايعُونَکَ) تر (اَجراَعَظِيماً) پوري. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) وربسې سل ځله دا درود وايي:
(اَللّهُمَ صَلِي وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَيدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اِلهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددي طريقي مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددي طريقي پيشوادی. دی بخاراته نژدې په يوه قريه کښې په ۷۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريدانو ډېرې سختی نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
د خدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) د ځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له ويناؤ څخه يوه داهم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيليږي او ادارک ئې په دوه ډوله دی:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.
صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه د مورله ګېډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دڅوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکار ته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شډل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه دډېر وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې او نولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل او له ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کېښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و او دشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کېدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايي: ذوالنون غلی و او هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نو مسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنیٰ ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګڼلو او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او ځوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنا دي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا اکړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس د ومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر　　　　وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. د لته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَاللہ) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه ځوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیرلاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حديث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَي عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص اِلَیَ مِن اَدَاَ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِی يَتَقَرّبُ اِلَیَ بِاالنَوَافِلِ حَتی اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوَبَصَراًوَيَداً وَمُؤَيِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.

هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.

بايزيد بسطامی (ابويزيد طيفور بن عيسی بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لااله الا اناَ فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَااَعظَمَ شَانِی).

ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږېدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ دده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تياره دي، د اناالحق وينا ده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.

غزالي دده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنت له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.

د خليفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو دده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.

وايي چه دده محاکمې موجب ځلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطيانو سره.

۲- انا الحق ويل.

۳- دده په الوهيت باندې دده د پيروانو عقيده.

۴- د حج په باب دده مخالف نظر.

وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې تربنه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرګندولی شي.

ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِرو اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زېږېدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث و منل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وو او ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ځلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ورته پیښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پېژندګلوي ورپورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتینی خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخی معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسې يو بل حالت راشي چه دغه وينيتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که ځوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلوميږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينيتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښيږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه د خالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه د خدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون د يونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره د الهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې رد کړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه و سره خپله مناقشه پای ته رسوي، د باطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه د فاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئې سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په رد کښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئې پکښې کار اخيستی دی او ډير موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسر ماکدونالد) په خپل کتاب (تطور الفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تر اوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
د قاهرې په جامعه کښې د تصوف استاذ (دوکتور محمد مصطفی حلمي) د غزالی په باب وايي: د غزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئې هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطر چه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او د شيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را ګډ شوي و غزالی ئې مخه ونيوله او تصوف ته ئې نوی ژوند وبانبه، د خلکو ښه نظرئې ورته جلب کړ او د صحيح دين په ښودنه ئې د دين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت د ايمان په حرارت د بيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

د تصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه د توحيد د کلمې معنی هم تغيير کوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي د موجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مينځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغيزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم اليقين نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قايل دي چه علم عين اليقين اوعلم حق اليقين ئې بولي.
علم يقين داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسيله دا علم لري چه په مکه کښې بيت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بيت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووينی نوعلم اليقين ئې په علم عين اليقين بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پيداشي.
همدغه سړی چه دکعبې له ليدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بيت په نسبت او کيفيت اونورو خصوصياتو کښې عميقه او دقيقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق اليقين علم ويل کېږي.
په بل عبارت علم اليقين هغه دی چه له صحيح دليل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. دعين اليقين علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پيداشي ، دحق اليقين علم هغه وخت په زړه کښې ځای نيسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقيقت پوه شي. په دغه اساس په يوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې يقين موجودی مګر لومړی يقين نسبي دی، دوهم افتراضي اودريم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ايمان هم درې ډوله دی: دقول تقليدي ايمان، دفهم استدلالي ايمان، دمعرفت شهودي ايمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ايمان دمومن به په لحاظ يو دي او اختلاف ئې يوازې په ظهورکښې دي.

محی الدين ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې د اسلام دديني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفيانو ده ته دشيخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاوليا هم شهرت لري.
دبحث او تحقيق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعليمات تکميل شوه او تصوف قايم بالذات علم وګرځيده چه په اروپا ، آسيا او افريقا کښې ئې دصوفيانو طريقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پيروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته يو حقيقت موجود دی لکه چه دعقايدو او مذاهبو ترشاهم يوحقيقت وجودلري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسيدو هڅه ده. کوم حقيقت چه دشريعت له ظواهرو نه هغه خوا ځای لري هغه دشريعت باطن او دشريعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب او نبوي احاديثو کښې ظاهر او باطن ته قايل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کريم تفسير کړی چه له ظاهري تفسير څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهيم ئې کشف کړي دي. علم حقيقت ئې له علم شريعت څخه بيل ګڼلی چه شريعت لکه ونه او حقيقت ئې ميوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره يوګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني اوبيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې دنحوې دعلم جز بولي.
ابن عربي وايي: دکتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهيم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصيب کېږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر او واويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګاڼه چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود ګاڼه.
دابن عربي د وحدة الوجود نظريه دا هل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړچه لومړی مصرته لاړه او بيا له يوه ښارنه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان په حقيقت بنا کړچه د ده دتعليماتو محوروه. دی په هرموجود کښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه اورسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهورشاعر په خپلو ځينو اثاروکښې دده مديون اومرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحورکړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- اوهګل) واقع دي.
سيدجمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعو څخه دی اودهغه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګاڼه او ددوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کېښود چه ډېرپيروان ئې پيدا کړه.
دده دا بيتونه دغه مفهوم ډېرښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکرصاحبی	اذا لم يکن ديني الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان وديرالرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت	رکائبه فللحب ديني وايماني

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئي دادی چه پخوا به که دچادين زما دين ته نزدي نه و نو زه به ئي منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو ، درهبانانودپاره دير ، دبتانو دپاره معبد ، دطواف کوونکو دپاره کعبه ، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين می دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقې خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګڼي او په دې عقيده دی چه دمختلفو او رازراز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونوخلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه يو داسې سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګليسی استا ذ و او داسلام له منلو وروسته(ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.
دغه راز ډېر محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونوکښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوتهورکړيعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.
ځينې آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځينې نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري يا تصوف مقيد کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداکولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې دا حديثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبد الله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ما وويل هو ! ما داويلي دي. رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (فقُم وَنُم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن كُلِ شَهرٍ ثلاثةَ ايامٍ وَلَكَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنى د شپي يا خيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښي دري ورځي روژه نيسه او دا به ستا د پاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وويل: زما طاقت تردي زيات دى. رسول الله (ص) وويل نو يوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځى بوزه ابن عمر بيا وويل:

تردي مي هم طاقت ډيردى. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤد عليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله او بهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تا څه شويدى؟ په قريشو کښي خو ستا ترميړه بډاى سړى بل نشته، د عثمان ښځي وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواية او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسي اقتدا ندە کړي؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځي روژه او د شپي ولاړ اوسي؟

عثمان وويل هو ! زه همدغسي کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لاتصفعَل انّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَانّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَانّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فصَلّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنى داسي مکوه، نفس دي هم په تا حق لري جسد دي هم درباندي حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، او خوره ئي هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه د صوفيانو دا ادعا چه دوى د تصوفي مقاماتو او احوالو په طى کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غيب علم په خداى پاک پوري خاص دى او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آيتونه د ملاحظي وړدي:

۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره د خداى خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحى راته شوي وي.

پدي آيت شريف کښي دا ځرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګر چه وحى ورته وشي، په وحى کښي د غيب کشف شامل دى او کيدى شى چه د وحى په وسيله غيبى پوهه ورته حاصله شى.

۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب کلى ګاني له خداى سره دي بې له هغه څوک پري نه پوهيږي.

۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۲۵) ووايه ! په غيب باندي نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازي د خداى پاک سره دى او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نو ځيني بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.

له علم الغيب ښخه مراد محض ظن او تخمين نه دى او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو ښخه حاصليږي بلکه هغه علم دى چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقى مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنى نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کيږي.

دغه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالى پوري مختص کني او هغه آيتونه چه د وحى او الهام په صورت غيبي پوهه د خداى له لوري انسان ته د ورکړي قابله کښي يو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښي نشته. الهامي پوهه چه خداى

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې د چا په برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت را نقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبي شیان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف د زماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغییر راغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهور دی. دنن ورځې صوفي د پرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. د پرون صوفي ابراهیم ادهم د جاه و جلال په بها صوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب د دنیا جاه و جلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان د خدای باله او دا صوفي خدای د ځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډېر تفاوت لري.
چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړی چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه او دی له بیخونده او بې مزې شیانو پرهیز کوي.
هغه ځان خوار اوه او دی خلک خواروي. د پرون صوفي د باطن صفائي درلوده او د نن صوفي په ږیره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بې نیازه و او دی هم. خو هغه د استغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه د نیا ته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عیش و عشرت.
د پرون صوفي لکه دیوجانس د سکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر د نن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان د دې وخت مسلمان هم د صدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس د یوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث د یوې غیر عملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې د خپلو غوښتنو مطابق فتواګاني اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل راپیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هر مشکل نه مشکل کار شو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شي حتی چه د کفر خدمتګار هم.
قادیانیت د جعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې د مختلفو فرقو او مختلفو عقاید و ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امويانو او عباسيانو په وخت کښې د متکلمينو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله او بله اشعريه يا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک او ترديد ورسره ملګري و.

متکلمين او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد ، تجسم، جبر او اختيار، معاد، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعنې له مونږ څخه ليرې او بيل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعنې د صوفي شاګرد معتزلي شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راوا وښتل.
د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.
د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعنې په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.
اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګردو. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.
علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.
متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلری او ځينې ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)
ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي.جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه دنورو مذاهبو د پیروانو له خوا داموریانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د تورې په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم راولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د غه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې وُ او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائې د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حفیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د ګنهګار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که دا سې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ او از غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنې (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه دا سې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورمومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده وررسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) هم دغه معنی افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځینو آیتونو کښې شفاعت د خدای په اذن پورې موقوف ګڼل شوی لکه پدې آیت شریف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آیت ۲۵۵) یعني څوک دی هغه چه د خدای په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آیت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آیت ۲۵۴) په دې ایت کښې مومنانو ته ویل شویدي چه خپل مالونه د خدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خرید او فروش شته نه دوستی او نه شفاعت.

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي د غه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت یو مقام دی چه د خدای له لوري د خلکو د هدایت د پاره چاته ورکول کېږي او پیژندنه ئې پدې کښې کېږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پېژندلو د پاره دا شرطونه تعیینوي:
د خدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هیڅ ممکن ندی او که د غسې نه وي نوخارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه بنائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو د غسې ایرادونوته متوجه شوه نو د خرق عادت قید ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجِزَهُ عِندَنَا مَایَقصُدُبِهِ تَصدِیقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم یَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې د نیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وايي: (د معجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندی.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وایي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لېږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى – سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه، نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم، پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.
هر کله چه پیغمبر د خدای له لوري مامور دی چه خلکو ته ووایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
یعنی ووایه ! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غیب پوهیدلی هر ګوره به مې ډېر جمع کړي و، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ما ته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانو نه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسان لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه را ویستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که دې خبرې معنی دا وي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد دا وي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهمدغسې ملاخطاتوپه وجه د متکلیمنومهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني اوشاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزاکوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځیني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وا و په مختلفونومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګندا و ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (دپاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه اوصورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه دنیاته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو خواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځیني پوهان وايي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلی یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورومذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینح ته راغله او بیا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې د آخري زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېرلوی تغیردی او ډېر زیات اهمیت لري که د آخري زمانې د دیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا د اخري زمانې د نوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکاموضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشی کیدی. که څوک دا ووایې چه د اجتهاد حق یوازې په څلوروامامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصاردلیل به څه وي؟
هغه وخت چه دغو امامانو دفقهې مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو اوشاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد اوابویوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله دڅلورو مذهبو یوله بله اختلاف دابښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیاهم څلور واړه حق وګڼل شي اوپه یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دامنل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور داجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشّیخُ تَارَةً یُخطِی وَ تَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطاکیږی او کله حق ته رسیږي یعنې دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطاڅخه مصئون وي. د وروستی زمانې دایجاباتو او مقتضیاتو رعایت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آیتونه شته چه د زمانې د تغیر په وجه د دیني احکاموتغیر رابښیي او په دې مو پوهوې چه دیوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرایطو او حالاتو په بدلون منسوخ شویدي.
سربیره په دې د خلفای راشدینو په وخت کښې هم ځینې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخیستل کیږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخیست او دلیل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اودجهاد دپاره و مګر اوس ډیر شویدي او تجارتي مال ګرزیدلي دي چه باید زکات ئې واخیستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کریم په حکم مولفة القلوب د بیت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ویل ئې هغه وخت مسلمانان ضعیف و او د قلوبو تالیف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.
په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امرکوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغیب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسووغلبه مومي اوکه له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بریالی کیږي: (یَا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَى الْقِتَالِ إِن یَکُن مِّنکُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ یَغْلِبُواْ مِئَتَیْنِ وَإِن یَکُن مِّنکُم مِّئَةٌ یَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِینَ کَفَرُواْ سورت انفال آیت ۶۵)
وګورئ! په دې آیت کښې مسلمانان مکلف شویدي چه یوتن دلسوتنوکافرانو په مقابل کښې وجنګیږي خوڅه موده وروسته چه حالات بدلیږي یوبل آیت نازلیږي او مومنانو ته وایي اوس خدای تخفیف درکړ او پېټی مو سپک شو. خدای پوهیږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبیږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:
(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنکُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفًا فَإِن یَکُن مِّنکُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ یَغْلِبُواْ مِئَتَیْنِ وَإِن یَکُن مِّنکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُواْ أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ - سورت انفال آیت ۶۶) دلته یومسلمان د دوو تنوکافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په دیني تکلیف کښې ډیر کموالی راغلی دی د هجرت په آغازکښې مسلمانان لږ و مګر دیني جذبه او روحیه ئې ډیره قوي وه چه یوبه د لسو په مقابل کښې جنګیده او بریالی کیده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتیا زره کافرانو سره جنګیدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو یعنی دوو لکو په مقابل کښې پایدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعیف شوه اونوی نسل د پخوانیو مهاجرینو او انصارو په شان معناً اوروحاً قوي نه و او نه هغه کامل یقین ورسره و نو یو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو یعنې د رسول الله (ص) په حیات کښې د ډیروخت په تیریدو په یوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غومره فرق او تغییر راغی او علت ئې هم د زماني تغییر وښودل شوځکه د تخفیف د آیت شروع په (الآن) باندې وشوه.
د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډه راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتیاجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library